

Szilágyi István

KatlanvárosMMA Kiadó
Budapest, 2019

Serestély Zalán

EMLÉKEZNI AZ EMLÉKEZÉSRE

A 2019-ben közreadott *Katlanváros* oldalain a harmincas és negyvenes éveinek derekán járó Szilágyi István szólal meg. 1974 és 1985 között (ebben az intervallumban születtek a kötetben szereplő írások) a szerző az Utunk (a későbbi Helikon) főszerkesztő-helyettese, addigra sikeres elbeszélésköteteket (*Sorskovács*, 1964, *Ezen a csillagon*, 1966, *Jámbor vadak*, 1971) és két regényt (*Üllő, dobszó, harang*, 1969, *Kő hull apadó kútba*, 1975) tud már maga mögött, amelyek közül utóbbi különösen nagy sikert arat. A *Katlanváros* hat nagyesszét/elbeszélést tartalmaz, melyek – a fülszöveg tanúsága szerint – eredetileg az Utunk hasábjain jelentek meg. A kötetben szereplő írások elbeszélői pozíciója ha nem is föltétlenül atipikus, de zárványszerű az életmű keretein belül: Szilágyi István mint Szilágyi István mesél zilahi gyerekkoráról, Kolozsvárra való visszatelepedéséről, az egyetemi és az egyetem utáni éveiről, a család-alapítás, az Utunkhoz kerülés időszakáról, hegyi barangolásairól, valamint írói szocializációjáról.

Nyugtalanító kérdés a kötet kapcsán: most, hogy közös borító alatt sorakoznak, most, hogy Szilágyi István nemrég a nyolcvanadik életévét is betöltötte, és így valahogy könnyebb őt emlékezőszerepben elképzelni, hogyan kellene olvasni ezeket a szövegeket eredeti megjelenésükhöz képest harmincöt-negyvenöt év távlatából, illetve egymás viszonylatában? Egyáltalán miért, milyen szempontok szerint

kerültek egymás szomszédságába ezek az esszék, karcolatok, elbeszélések (néha zavarba ejtően nehéz a műfaji besorolásuk), egymásmellettiségüknek milyen olvasói stratégiákat kellene aktiválnia, milyen opciókat kínálnak a befogadó számára 2019-ben? Nyilvánvaló, hogy a tét végül is minden újraközölt szövegnél ez: másképp kéri olvasni magát, mint annak előtte. Figyelembe kellene venni az új társadalmi-politikai-irodalompolitikai-gazdasági-mediális kontextusokat (négy évtized – uramisten, ki vállalkozhatna ezeknek a változásoknak a tendenciózus áttekintésére?), sokat kellene tudni a szövegek akkori recepciójáról, átgondolni, egyáltalán milyen tényezők vethetnének ma új fényt akkori szövegekre. Ekkora feladatra nem vállalkozom, viszont számba veszek néhány kézenfekvőbb opciót.

Nem tűnik különösebben elrugaszkodott szempontnak szociográfiként olvasni a könyvet. Ilyenformán e kötetté szervezett írások közös ambícióját abban érhetnénk tetten, hogy élénk tárják egy partiumi céhes kisváros, Zilah – a századfordulón még alig tízezer fős, szinte faluszerű Katlanváros – társadalmának késő 19., illetve 20. századi struktúráit, viszonyait, a város intézményrendszerét, közösségi ünnepi alkalmait (utóbbiak a ballagásban és a szüreti bálban ki is merültek). A Szilágyi család nagyszülőikig visszanyúló bemutatása lehetőséget teremt a térségre jellemző kisiparos életforma (inasokat kitanító, saját műhelyt fenntartó-működtető tímárookra, hentesekre, szabókra, saját szőlőjüket szüreteltető-feldolgozó szőlősgazdákra, kőművesekre lehet itt gondolni) századfordulós felemelkedésének, stabilizálódásának, majd – a két világhégés és a negyvennyolcas fordulat, a nagyipar térhódítása révén bekövetkezett – végleges letűnésének, sőt illegálissá válásának az elbeszélésére. De ugyanilyen értékes szociográfiai adalék lehet a zilahai és Zilah környéki nők háborús (de akár békeidőbeli) társadalmi szereplehetőségeinek az alapos és empatikus számbavétele a Szilágyi tizedes eltűnése után hadiözvegyként két fiúgyermeket nevelő édesanya és a szomszédban élő Adorjányi Julianna példáján (utóbbinak külön fejezetet szán a szerző, az *Asszonyélet a sírkövön* címűt), vagy az első világháborús veteránok visszailleszkedési problémáinak taglalása az anyai nagyapa, a vén Zemó esetén keresztül.

Ugyanitt említendő a pénz értékének drasztikus zuhanására vonatkozó adatok: frontra vonulása előtt az apa egy ház alapjainak megvetéséhez épp elegendő összeget, 2000 pengőt hagy hátra (93), amiből a második világháború utolsó éveiben már csak egy nagyobbacska szőnyegre futja.

Összefügg az előbbi opcióval a könyv mikrotörténeti munkaként való olvashatósága. Ebből a perspektívából a kötet egy zilahi család negyvenes évekbeli mindennapjainak aprólékos rekonstrukcióját kínálja. Nyomába eredünk az apa ködös körülmények között, a Don-nyarban történt fronthalálának, az apa eltűnésével kapcsolatos beszámolók hitelességét mérlegeljük, hátszágbeli túlélési stratégiákkal ismerkedünk, illetve a hatvanas-hetvenes évekbeli erdélyi magyar értelmiségiek világában – mértéktelen szeszfogyasztás, szűk padláslakások, válások, pillanatok alatt felszívódó családok, allűrök, depresszió, kimenekülés írószövegségi bungalókba – is tájékozódhatunk.

De forgathatjuk a *Katlanvárost* úgy is, akár egy családi legendárium lapjait: legkézenfekvőbb ebben az esetben ismét csak a dorbézoló, iszákos életművész, az Istennel-emberrel perelő Zemó alakját felemlgetni, akinek a nevét egy többek számára végzetesnek bizonyuló bukaresti építkezési baleset nyomán a halottak listáján hozza a sajtó – mint kiderül, nem számolva Zemó kvázi halhatatlanságával. De ugyanígy legendáriumba illő az apa németjuhászának esete, amely a front közeledtével a ház körül kifeszített láncos kifutóra kerül, majd a férfi eltűnésének valószínűsíthető estéjén elszakítja a láncot, és a család többé sose látja.

Nem lenne alaptalan az sem, ha arcképek sorozataként azonosítanánk a kötetet. Előbb aprólékos családi portrékat olvasunk Szilágyi tizedesről, a hadiözvegy édesanyáról (ezt különösen izgalmassá teszi, hogy a vonatkozó írás [*Vesztések*] megjelenése pillanatában az édesanya még él), Zemóról, az anyai nagyapáról, a Nagy Klánként emlegetett apai ág némely tagjairól, Adorjányi Juliannáról, majd ezt a leltárt a Szilágyi Domokosról, Hervay Gizelláról, Palocsay Zsigmondról, Lászlóffy Aladáról készített íróportrék követik.

Feltételezhetnénk akár azt is, hogy egy Bildungsroman fragmentumait tartjuk a kezünkben, pályáivet, ahol minden jelenet, minden felvillanó emlék a kiforrott stílusú regényíróvá, főszerkesztő-helyettesé érés előzményeként olvasandó. A kötet időnként felvillant olyan nyomokat, melyek az alkotóvá formálódás kauzális történeti láncolatát hangsúlyozzák ki: „Ekkortájt ízleltem meg először annak az örömét, hogy a képzelet alkotta világból s helyzetekből mindenkit ki lehet rekeszteni; didergető szabadságérzet volt ez: hiába hagyott itthon apám, én, ha akarok, úgyis ott vagyok, ahol ő; meg lehet torolni minden sérelmet; meg lehet pucolni bármi felelősségre vonás elől” (54).

Egy koherens önéletírás vázlata is feltárulhatna a könyv lapjain, erre a nyomra az a folyamatosan fölbukkanó utazástoposz erősíthetne rá,

mely a könyv közepe táján elhelyezett, a Maelström poklát idéző hegyi-barangolás fejezetben (*Idelenn, odafenn*) éri el csúcspontját. Valószínűleg nem véletlen, hogy a „semleges” természeti környezetben játszódó történet épp a Zilah-, illetve a későbbi Kolozsvár-fejezetek határán helyezkedik el.

Végül az sem lenne egészen önkényes, ha a 20. századi kelet-közép-európai politikai viszonyok nagy ívű kritikájaként olvasnánk a *Katlanvárost*, kiszolgáltatottságot, anomáliákat, a gonosz banalitását felmutató műként, mely a második világháborúval kapcsolatos kényelmetlen dilemmák felől (például: Miért térünk olyan könnyen napirendre a fölött, hogy szükségszerű, hogy elkerülhetetlen volt? [49]) eljut az államszocialista rendszer nem is túlzottan burkolt bírálatáig. Ezen a vonalon fölidézendő a Bolyai Tudományegyetem Jogtudományi Karára való felvételizés jelenete, amely az apa munkásszármazásának számonkérésével kezdődik, majd miután a kérelmet benyújtó Szilágyi István sikeresen kinyomozza és beszerzi az összes igazolást a Donkanyarban odavesztett apa munkásmúltjával kapcsolatban, a felvételiztető káder azt nehezményezi, hogy Szilágyi tizedes a szovjetellenes fronton harcolt (86). De hiszen ha oda küldték, hol máshol harcolhattott volna?

Ami viszont az olvasói opciók pluralitásánál is meglepőbb, hogy könnyűszerrel meg is cáfolhatjuk a felsorolt eshetőségek bármelyikét. A könyv szociográfiaként olvashatóságának ellentmondani látszik, hogy az emlékezés, bármennyire önreflexív is, túlzottan befele figyelő, túl sok a személyes tétje, túl bensőséges. Mikrotörténetként való tételezését botlasztja, hogy a retrospektív látás a Zilah-fejezetekben gyerekperspektívát implikál, melynek érvényességét ugyan több ponton reflektíven korrigálja, elbizonytalanítja a felnőtt tekintet szigora, de nem zárolja, valójában – az elbeszéltektől vett időbeli távolságot leszámítva – nem képződik meg az a megfigyelői távolság, amely az eseményekkel kapcsolatos dokumentumok begyűjtéséhez, összeméréséhez és feldolgozásához elengedhetetlen volna. Az apa fronthalálával/eltűnésével kapcsolatban például több párhuzamos bajtársi beszámoló is rendelkezésre áll. Ezek hitelességét szigorúan, az önámítás lehetőségével leszámolva mérlegeli az elbeszélő (az egyik tanú közlését például úgy cáfolja, hogy ellenőrzi: az apa eltűnésének állítólagos napján nem jelentettek havas esőt a Don-közeli meteorológiai állomáson, jóllehet a beszámolóban épp ilyen időjárási viszonyok szerepeltek [59]), új dokumentumokat ugyanakkor nem hajt fel.

Az anyai nagyapával kapcsolatos emlékek valóban legendáriumba kívánkoznak, mihelyst azonban a gyerekkorában elhagyott anya szemzőgéből látjuk ezeket, nyomban szomorú szociológiai problémává vedlenek: az első világháborús fronton alkoholistává vált, hímsovén, alkalmazkodni, felelősséget viselni képtelen alak kontúrjai rajzolódnak ki előttünk, akinek a története a legkevésbé sem magában álló. A retrospektív narráció valóban arcokon, karaktereken állapodik meg, de a hegyi vihar fejezet (*Idelenn, odafenn*) teljes mértékben kilóg a portrék sorából, másrészt maguk az arcélek is atipikusak, inkább a viszonszerűség problémája felé mozdulnak el. A Palocsay-portré például ott szakad meg, ahol a viszony intenzitása is „leül”, vagyis azon a ponton, ahol az elbeszélő úgy érzi, már nem bírja tartani az iramot a megrajzolttal az életmódszerű alkoholfogyasztásban (161).

A formálódásregény-értelmezésnek, akárcsak az önéletírás-szerűségnek, ellentmondani látszik az atipikus pályakép. Nem mutatkozik szükségszerűnek az íróvá érés mint elkerülhetetlen végkifejlet, az írói pálya inkább opcióként, mintsem végzetként tűnik elő a lehetőségek sorából: az ok-okozati összefüggéseket számos véletlenszerű, esetleges mozzanat ellenpontozza (így például a jogi egyetem elvégzése), a narráció pedig nem próbálja kiküszöbölni a kauzális renden esett csorbákat. Pályatársaiban, Szilágyi Domokosban vagy Lászlóffy Aladárban tipikus (legalábbis nála tipikusabb), botrányos, megszállott, neurotikus, nyughatatlan, kockázatvállaló („rosszul házasodó és jól váló” vagy „jól házasodó és rosszul váló”) alkotókat ismer fel, ám nyilvánvaló, hogy valahonnan „kívülről” méri őket, nem osztozik velük a felsorolt alkotói minőségekben (162–172).

Azt az olvasatot pedig, miszerint a könyv a 20. századi kelet-közép-európai politikai viszonyok nagy ívű kritikáját nyújtana, elvitatni egészében nem érdemes (ahogy valószínűleg a korábbi opciókat sem), két jelenség azonban aláaknázza ezt is. Egyfelől az egyéni felelősség szerepének tematizálása a szükségszerűként elfogadott történelmi folyamatok alakulásában (pl. 47 és 107), valamint egy empirikus megfigyelésekre alapozó antropologizáló beállítódás, mely a gyakran pszichológiai vagy szociológiai alapon feltételezett szükségszerűségekkel szemben nyilvánul meg.

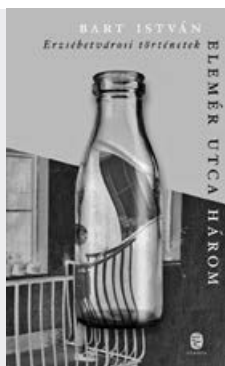
Tulajdonképpen az összes felsorolt opciót egyszerre teszi valószínűvé és valószínűtlenné az az önreflexivitás, amellyel az emlékező én saját hitelességének és emlékezőkompetenciáinak a kereteit szűkíti-tágítja, építi-bontja. Ennélfogva számomra az tűnik fontosnak a *Katlanváros*

kapcsán, hogy a könyvet ne csak emlékeket megosztó műként olvassuk, hanem az emlékezet működésmódjairól is sokféleképpen gondolkodó munkaként, amely tekintettel arra, hogy újraközölt szövegekről van szó, valamiképpen a saját emlékezőképességünk határait és lehetőségeit is újrakérdezi. A *Katlanváros* emlékezés az emlékezésre, bizonyára ez az, ami tétjeit, műfaji besorolhatóságát tekintve annyira zavarba ejtő művé teszi.

Bart István

Elemér utca három

Európa Kiadó
Budapest, 2019

Nyéki Gábor

NÉMA ÉS EGYHANGÚ SZAVAZÁSOK IDEJÉN

A közelmúltban elhunyt Bart István (elsőként 1990-ben megjelent, az idei Könyvhétre pedig bővített kiadásban ismét napvilágot látott) *Elemér utca három* című könyvének alcíme „Erzsébetvárosi történetekként” jelöli meg a kötetben szereplő tizenöt írás műfaját, és ennél pontosabb meghatározással aligha lehetne szolgálni. A szövegek zöme nélkülözi a feszes dramaturgiát vagy a mélyre menő jellemábrázolást, ehelyett a gyermeki nézőpont működtetésében rejlő lehetőségekre építve közelít a második világháború és az 1956-os események közötti Erzsébetváros történelméhez és mindennapjaihoz. A koncepció fontos eleme továbbá, hogy a szerző különféle használati tárgyak bemutatásából kiindulva próbálja feltárni a korszellemet: tejes- és szódásüvegek aprólékos leírása

mellett az olvasó sok mindent megtudhat például az ötvenes évek május elseji ünnepségeinek szervezési teendőiről, a lakóházak spájzainak tartalmáról, az egyérintőzésről, a rollerezésről, de akár a jégvásárlás menetéről vagy a takarítás műveletéről is.

Ez a fajta bemutató azonban csak a felszín. Az írói stratégia szerkesztésében ugyanis, hogy a hétköznapi gyakorlatok és a mindennapi élet részletekbe menő, látszólag objektív szemlézése által láthatóvá válik, hogyan érnek csúcsra és működnek szinte hibátlanul a kommunista diktatúra megfélemlítésre épülő mechanizmusai egy pesti bérház mikro-közösségében, amely még a második világháború okozta traumákat is alig volt képes feldolgozni. Bart történetei a negyvenes évek végén kezdődnek. Abban a korban tehát, amikor nemcsak az épített környezet viseli magán az „eltévedt golyók ütötte nyomokat” (49): a gyerekek lebombázott udvari frontok helyén keletkező játszótereken mulatják az időt; a felnőttek közül pedig, ha valaki háborús jóvátételt követelne, esetleg szóvá tenné, hogy a férjét az „andrásiuhatvanba” hurcolták, az többé már nem térne vissza az Elemér utca háromba (sem). Zűrzavaros korszak ez a kötetben bemutatott környék lakói számára is: javában érkeznek a bajtársak a hadifogságból, hogy halott férjéről hozzanak hírt, miközben a kommunista rezsim zökkenőmentesen berendezkedik a 3. szám alatti bérház falai között.

Bart gyermeki elbeszélője visszaemlékezéseiben kimondatlanul azt is kutatja, hogy mindez hogyan, illetve kiknek az asszisztálásával mehet(ett) végbe. A fejezetek során vissza-visszatérő figurák között megfordul például a „Rákosi pajtásra” hasonlító házmegebízott Lukács úr (ünnepi alkalmakkor „azonban egészen bizonyosan: elvtárs” [63]), aki „amúgy nyájas ember” (20), csak éppen arra kell ügyelni, mit mondhatunk neki, amikor az élelmiszerjegyeket hozza. „– Azt kérdezte, mit szólnak a deportálásokhoz. – És maga erre mit mondott neki? – Csak azt, hogy miféle deportálásokhoz? Most nincsenek deportálások, azt a nyilasok csinálták, most kitelepítés van, és ahhoz nekünk semmi közünk. – És ez jó volt neki? Akkor mi is ezt fogjuk mondani” (89). Ki-kik a maga módján próbálja meg átvészelni a korszakot: a legóvatosabbak se a csirkecsontot, se a csirkebelet nem merik szemétkébe dobni, nehogy Brennerné aztán hírére keltse a házban a pazarlásnak. A rendszer, amellyel, hogy legfontosabb céljával a számára kedvezőtlen hangok elhallgattatását, illetve bizonyos témák tabusítását tűzi ki, néhány lakónak kedvez is: a házmaster például, aki jóban van Lukáccsal, hallgathatja a Szabad Európát. Az egyes szövegek arra erősítenek rá, hogy mindez

túlgyűrűzik a felnőttek világán: hiába van Major Ivánnak igazi bőrlabdája, az első rúgás joga és a csapatok elosztása Somogyi Ferit illeti, ő ugyanis a házmesterné fia.

Ebben a világban az ünnep is csak díszletként funkcionálhat. Az egyik legjobban sikerült fejezet a május elsejéhez kapcsolódó lázas készülődésről szól: „a lakógyűlés néma és (habár ez ellentmondásnak tűnhet) egyhangú szavazással a lépcsőházból nyíló (és ekképpen a gangoktól már topográfiai helyzeténél fogva is feltűnően elkülönülő) földszinti lakás bérlőjét, a ház dolgaitól magát egyébként feltűnően távol tartó doktor Kolozsit választotta meg a hivatalosan nem is létező tisztségre (melynek következtetésképpen neve sem lehetett) – vagyis arra, hogy vezesse a dekorációs munkálatokat” (65). Persze az ukáz szerint egyáltalán nem lényeges, hogy a dekoráció szakszerű vagy nagyszabású legyen; sokkal inkább „szerénységével illjék a lakók mivoltához” (65). Aligha véletlen, hogy végül a ház pincéjében sorakozó temetkezési kellekek hathatós bevonásával készül el a felvonulókat köszöntő díszítés, mint ahogyan az is sorsszerű, hogy a koporsószege papírcsíkokat a jeles alkalom napján el is mossa az eső. Bart rendkívül finom módon képes érzékeltetni a korszak hétköznapi rutinjának abszurd voltát. Ennek talán legmetszőbb példája *A roller* című fejezetben bukkan elő: „Valaki azt mondja, biztosan felakasztotta magát a mester, mert az szokott lenni ilyenkor („Te nem akarsz halottat látni?” – kérdezi a Skergula, aki azt mondja, hogy ő már látott), és most ott lóg középen a lámpáról. (Mint a Skergula anyja is – állítólag.)” (131) Az elrejtőzés és megbújás jellegzetes viselkedésmintái máshol mintha Gothár filmjének legendás mondatait visszhangoznák groteszkül kicsavarva fülünkbe: „Jó, hát akkor itt fogunk élni.”

Megint máshol felvetődhet, hogy bizonyos eseményekben nincs-e benne valamiféle nosztalgikusság, visszavágyódás érzete, legyen bármennyire is zavaros és veszedelmes a szóban forgó korszak. A főhős számára hívogató a felnőttek világa – a tejcarnok, a kommunista filmeket unalomig ismétlő mozik és a műhelyek. Bár nem tudja, mit jelent a LÉGŐ felirat, kalandosak neki a pincék is. És legyen bármennyire használhatatlan a rongylabda, mégiscsak ott a játék öröme.

Akármi történéjk körülötte, az *Elemér utca három* elbeszélője minderről rettentő aprólékossággal próbál beszámolni, ez a fajta attitűd pedig egyáltalán nem nélkülözi a folyamatos pontosítgatásra, zárójelzésre való hajlamot sem. Olyan érzés támadhat az olvasóban, mintha a narrátor maga is kínosan ügyelne arra, miről hogyan szabad beszélni

– mintha valamifajta szólamfelügyelet érvényesülne a szövegekben. Kétségtelen, hogy a stratégia alkalmazása egyrészt indokolt, másfelől emlékezetessé és hatásossá is teszi az írásokat: borzongató, ahogyan az objektivitásra, elhallgatásra törekvés mögül is folytonosan felsejlik a valóság szövete. Ez a szerzői, a posztmodern eszköztárát is bevető koncepció azonban hajlamos nehézkessé tenni az olvasást. Fárasztó, hogy minduntalan érzékeljük egy-egy ismételt, affektáló „persze”, „természetesen”, „mintegy” vagy „következésképpen”. Unalmas lehet, hogy narrátorunk a szóalakok szintjéig lemenve is hajlamos bizonytalankodásra: nem mindegy számára, hogy „tejföl” vagy „tejfel”, hogy „dördülés” vagy inkább „döndülés”, hogy „vájling” vagy „vájdling”. A poétika így nemcsak hogy egységes, de akár egysíkúként is elgondolható. Sőt helyenként olyannyira túlírttá válik egy-egy bekezdés, hogy megtörik a stílus is, lásd például a következő részletet: „Szó se róla, élvezet volt már maga a dobálás is, jóllehet (ideiglenes) házmesteri engedélyhez kötött. No de mégis: lekanyarítani a *Szabad Nép* sarkából egy jó felnőtt tenyérszövet, odanyomni a közepére a réz (vagy bronz?) húszfillérest [...] aztán jó messzire elhajítani, ki az udvar közepére, hadd csalinkázzon papírszárnyán az a húszas (ha jól sikerült, ha *igazán* jól sikerült *volna*, vajha még le is érhetett tán az ember a másodíkról akár, elkapni alant?)” (99).

Ezen túl kérdéses lehet, vajon minden esetben indokolt-e, hogy a ház lakóit körülvevő mindennapokat ennyire mélyrehatóan megismerjük. Az elbeszélő néhol szinte értelmezői szótárba illő mélységben osztja meg velünk a különféle szemetesek tipológiáját: megtudjuk, hogy a legjobb hulladéktároló edény a vödör, ezt követik a zománczott bödönök, más néven kannák („holott egyáltalán nem kannák voltak”), „avagy egyszerűen csak edények” (57), majd a végoráikhoz érkezett vödörök, az úgynevezett küblik. Kiderül az is, hogy a kukaskocsiba nagyjából öt-hat-hét köbméter szemét fér bele. *A jeges* című fejezet ad számot arról, hogy mennyibe került akkoriban a jég (1 forintba), és hogy ezért mekkora darab járt (akkora, amekkora épp belefért a vödörbe). *A rollerben* olyan precízen olvashatunk a járgány szerkezetéről, hogy a sorokat figyelmesen végigkövetve kis túlzással akár magunk is megépíthetnénk egyet. Mondhatni enciklopédikus igényű seregszemlével találjuk tehát szembe magunkat, de olykor úgy érezzük, ezeken a pontokon nem ártott volna valamivel gondosabb szerkesztés.

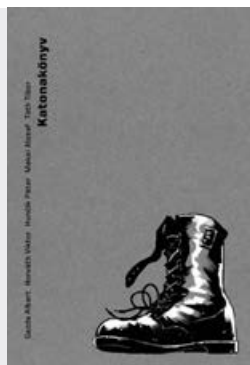
Ezzel együtt azonban nemcsak olvasható, de olvasandó is a könyv, amely ha stílusát tekintve meg-megbicsaklik is, és első látásra tematikájában sem tekinthető feltétlenül újszerűnek, narratíváját és levont

következtetéseit illetően mindenképpen egyedinek számít. Az utolsó fejezetben elkezdődnek az 1956-os események, lezárván a Bart által megírt korszakot: az emberek már az utcákon masíroznak, Rákosi leváltását követelik, ledől a Sztálin-szobor is. Ezekről a történeésekről más helyeken sokat olvashattunk, Bartnál azonban nem a nagybetűs történelemre esik a fókusz. Lényegesebb, hogy az elbeszélő a sokaságban véletlenül éppen az édesanyjával találkozik; az asszony mosolyog, majd kicsit még álldogálnak az utcasarkon, „hátha lesz valami”, aztán hazamennek. Az *Elemér utca három* hétköznapiságában rejlő tanulságokról igenis fontos volna tudomást vennünk.

Gazda Albert, Horváth Viktor,
Hunčík Péter, Makai József, Tóth Tibor

Katonakönyv

Cser Kiadó
Budapest, 2019

Nagygéci Kovács József

MINTHA-KATONÁK

Nincs benne semmi hősiesség, a kötelezettek sorba állnak és leszolgálik a nekik kimért időt. Helyszín a keleti blokk, történik, mint a híres rejtői mondatban: semmi. Ez így igazságtalan volna a *Katonakönyv* szerzőinek történeteivel szemben, magával a kötettel szemben pedig semmiképpen sem lenne jogos. A *Katonakönyv* ugyanis nemcsak hiánypótló, de jó is. Még ha az öt szerző által jegyzett szövegek között kiemelkedő, átlagos és – sajnos – kötetbe nem illő egyaránt található.

A katonaság alapvetően hálás téma. Egyrészt az anekdoták szintjén, remek tréfaanyagok ugyanis a mindenkori altisztek (nem tudnám,

mit jelent a szó, ha nem olvastam volna Rejtőt, akiről egyébként lesz még szó), de a bornírt feladatok és a laktanyai hierarchia is kiváló történet-alapanyag. Másrészt a hősi elbeszélésekben, ahol a lovagiasság, becsület, kitartás és még jó pár hívószó társul hozzá. Magyarországon régóta nincs már sorkatonaság, sőt, a könyvben megírt országok egy része is eltűnt, épp ezért van meg a szükséges időbeli távolság, mely segíthet tisztábban látni a nyolcvanas évek kelet-közép-európai hadi életét. A könyv erénye, hogy bár személyes tapasztalatok adják az alapanyagát (ráadásul egyedül Horváth Viktor választ másféle narrátort a történethez, a többi elbeszélés E/1-es), kellő rálátást biztosít az általános igazságokra is. Különösen fontos ez utóbbi a jugoszláviai beszámolóban, ahol Makai József a katonatörténet mentén komoly etnokulturális esszét is közöl, különös tekintettel a délszláv háborúra.

Katonaviselt (értsd: békében éveket, hónapokat leszolgált) férfiak – különösen éjfélutánban, a finoman derengő delírium fényében – hajlamosak romantikusnak és fontosnak látni a maguk hadkötelességének történetét, és erről lelkesen beszélni is szoktak. Hovatovább, a mai rettenetesnek és elpuhultnak nevezett generációkkal kapcsolatban meg is fogalmazódik a verdikt: újra be kellene vezetni a sorkatonaságot, mert a szolgálat ideje alatt meg lehet tanulni a fegyelmet, a kitartást, a rendet és egyebeket is. Mindig csodáltam a memória működésének ezt a mechanizmusát: bármilyen traumatikus legyen is az élmény, az emlékezet bravúrosan negligál, majd az így keletkezett üres helyre a (kétségtelenül meglévő) jókat (fiatalság, szerelem, viszonylagos szabadság, közös ellenség stb.) felnagyítva helyezi el. Kétségtelen: történelmünk sajátossága, hogy legtöbbször valami elképzelt erkölcsi győzelem és az ebből fakadó fölény tudata, emlékezete határozza meg a magyar katonát. A dicsőséges, de vesztes szabadságharcok, hősi halálok, országot, hazát, sőt Európát mentő ütközetek másmilyen „lángoktól ölelt” kis országa vagyunk. A toposzok létjogosultságához nem fér kétség, de azért érdemes figyelembe venni a valóságot is: minden háború szörnyű, az ember benne mindig szörnyeteg, a történelem kegyetlen és véres, a fegyver öl, a katonaság pedig – különösen a szocializmus építésének idején – butít, még ha nyomorba nem is dönt. Hogy van romantikája, elfogadom, de még Rejtő Jenő idegenlégiója sem tud mindenestől szerethető lenni. (Még Rejtőnél sem vágyik senki önként légiósnak állni, leszámítva a *Tízennégy karátos autó* című regény zseniális mellékszereplőjét, Vanek urat, aki tulajdonképpen visszamenekül a légióba, de ez, ugye, regény, még ha remek is.)

A *Katonakönyv*ben katonákról olvasunk, magyar katonákról méghozzá, akik minimum öt különböző országban szolgálták le az idejüket. Azért bizonytalan a szám, mert például a jugoszláv hadseregben megszámlálhatatlan sok konstrukció és konstelláció állt fenn, és a szovjet hadsereg sem volt homogén alakulatnak nevezhető. És ott van még a cseh és szlovák egységes hadsereg a megannyi különbözőségével, és a román katonaságban is jól elkülöníthetően vannak jelen a románok, a kevés számú, sokszor látványosan asszimilálódni akaró magyarok, vagy épp az akkorra jelentős részben eltűnő, de azért még fellelhető századok. Ebben a kelet-közép-európai forgatagban katonáskodnak tehát a kötet szereplői, másképpen: olvadnak a tégelyben a feloldódás legkisebb esélye nélkül. Mintha a két nagy háború karikatúráját látnánk, afféle szocialista monarchiát, a békeszolgálat sokszor nihilbe forduló, a maga nevetséges fontoskodásával groteszkké váló képét. Közös nevező a történetekben az ügyeskedés, a megúszás, a kibekkelés. A politikai pangás időszakát egyként érezte a nyolcvanas években mindegyik elbeszélő ország, miközben más és más válaszok – majdnem azt írtam: megoldások – nőttek ki belőlük. A maga módján persze egyként megoldás az összeomlás (Szovjetunió) és a polgárháború (Jugoszlávia) is. Mindegyik a maga helyén és módján katasztrófális.

Az említettekhez hasonló környezetben azonban a kisebbségi szerep nem is feltétlenül hálátlan. Vagy azért, mert az adott ország első számú etnikuma nem a magyar – ez egyébként mind a mai napig így van, például Ukrajnában –, vagy azért, mert az etnikai jellegű konfliktusok mögött (ahogy az a jugoszláv színből egyértelműen kiderül) nincs valós harag, de még csak ellentét sem. Az is kiolvasható a *Katonakönyv* történeteiből, hogy az egymásra utaltság, a közösen átélte helyzetek valódi bajtársakká kovácsolják a különböző etnikumú férfiakat. A nacionalizmus – így a szövegek üzenete – nem reália, hanem fantazmagória. Sosem cél, mindig csak eszköz, általában aljas célokhoz vezető.

Az első szöveg Gazda Alberté, aki katonaélményeiről többször írt már a(z) azóta sajnálatos módon megszűnt) cink.hu-n. Az újságírótól ezúttal irodalmi mélységű riportot kapunk, történetének kerete, íve és nem utolsósorban remek nyelvezete van. A történet nemcsak 23 hónapnyi szolgálat krónikája („mindig azt kérdezik: nagyon kemény volt? Egyáltalán nem, válaszolom olyankor. Nem kemény volt, hanem hosszú.” [12]), hanem a szovjet birodalom végnapjairól, azok közeledtéről is szól. Utóbbiról ez a paradigmaticus mondat a legjellemzőbb:

„A régi hazugságok érvényüket veszítették, az újakról még nem tudunk semmit, és nem is voltunk rájuk felkészülve” (49). A szöveg annyira melankolikus, amennyire az lehetett a helyőrség a fehéroroszországi Boriszovban. Akik ismerik a Gazda-szövegeket, nem csalódnak, harsányság helyett kellő mértékben adagolt rezignáltság, tréfák, viccek helyett finom szellemesség, néhány szóval, tömondattal – ennyiben mindenképp zsurnalisztikus az írás – megrajzolt alakok, helyszínek, események. És szinte minden második oldalon mottóként is érvényes tételmondatok. Ilyenek, mint ez: „Körbejártak az égő cigaretták, a paraszat árnyékoltuk, mint a katonák” (27). Nem minta, inkább „mintha” katonák.

Tóth Tibor a román hadseregben szolgált. Az erről szóló írás kakukktója abban az értelemben, hogy a szerző bevallása szerint kifejezetten szeretett volna katona lenni, számára a hadsereg világa mindig is vonzó volt. Talán ezért is alakult úgy, hogy a kellően színes és érzékeltes beszámoló a laikus olvasó számára túlságosan meg van terhelve katonai szakkifejezésekkel, leírásokkal. Nyilván a szöveg hitelességéhez mindez sokat tesz hozzá, de míg Gazda Albertnél egy fegyver első-sorban eszköz (a térképészeti gyakorlat is inkább azért érdekes, mert az állandóan éhes katona olyankor kedvére szedhetett és ehetett az erdei gyümölcsökből), Tóth szövegében önmagában is főszereplő. Nem is beszélve az egyenruháról és a különböző váll-lapokról. A kötet leghosszabb szövege egy kíméletes, de erélyes szerkesztői beavatkozással feszesebb, egységesebb, áttekinthetőbb és rövidebb lehetett volna. És ezáltal: jobb. A bloggerként Tibor néven író szerző szövege mutat ugyanis egyenlenségeket. A már említett leírások túltengése mellett a nem egységes nyelvezet is nehézséget jelent. Az egyértelműen saját élményeket megörökítő írás sokszor döccen, mert a szerzője talán önmön szándékaiban sem teljesen biztos. Remek és tréfás volna például a Caracal nevű harmincezres román kisváros jellemzése, ha Tóth nem úgy vezetné be, hogy „nem akarok cinikusnak tűnni” (93). A szerző ezt követően, talán hogy biztosra menjen, megjegyzi, hogy „csak vicceltem” (93). A szöveg komoly erénye – ahogy a többieké is –, hogy a nemzetiségi kérdésekről, a történelmi korszakról és azon belül is a hétköznapiokról nagyon gazdag beszámolót közöl.

Ha Tóth Tibor írásánál annak hosszúságát tettem szóvá, a kötetben soron következő szövegnél, Hunčík Péter *Katonaéveim* című írásánál a rövidséget kell kritikai megjegyzéssel illetnem. A tizenkét (egészen pontosan tizenegy és fél) oldalas leírás nem vállalkozik nagy áttekin-

tésre (ahogy Tóth Tibor), és nem is engedi főhősét megmerülni a cseh-szlovák katonaságban (mint teszi azt Gazda a szovjettel). De nem emiatt kényelmetlen olvasni. Még csak nem is feltétlenül amiatt, hogy nagyon keveset tudunk meg belőle a cseh és szlovák hadseregről. Ez talán annak is betudható, hogy Hunčík 27 éves korában lett katona, és viszonylag magas rangban, orvosként szolgált, így egészen más típusú élményekben volt része, mint a kötet többi szerzőjének. Ez a fajta magasabb beosztás mintha érződne a szövegen is. A „gettóból” érkező „cigány származású” katonákról, akiket primitívnek tartottak, nem azért volt kínos olvasni, mert megtudhatjuk, hogy nem értették, miért kell minden reggel borotválkozniuk (bár ez is kérdés, hogy vajon ez csak ugyan cigány vonás lenne-e), hanem a leereszkedően paternális, vállveregetős zárlat miatt: „És a »fehér« fiatalok hamarosan rájöttek, hogy az előítéletek mennyire torzítanak. Az első esztendő elteltével már nyugodtan rábízták magukat és apró vagyontárgyaikat cigány bajtársaikra, később már kimenőre is közösen mentek” (143). Ez az úgynevezett „rendescigányozás” minősített esete. Kár érte, ahogy kár a szövegért is, nem tesz hozzá a kötethez (még ha nem is vesz el belőle).

Horváth Viktor a magyarországi katonavilág történetét írta meg, méghozzá egy tőle megszokott, bravúros irodalmi szövegben. Már a történet szcenírozása is beszédes: hőse, akiről egyes szám harmadik személyben beszél, a Magyar Nemzet nevet viseli. Tulajdonképpen egy nap történetét olvassuk, de az előre- és visszautalásokkal, leírásokkal, következtetésekkel teli elbeszélés időben nagyobb szakaszt fog át. Horváth Viktor parabolát írt, amely számos ponton érintkezik a valósággal, főszereplője azonban (nem csak az elnevezése miatt) mindezt elemeli kissé a valóságtól. Az epizódok (a bevonulás, a katonaélet, a szerelem és így tovább) olvashatók ugyan hétköznapi történetelemekként, azonban sokkal megrázóbb a szöveg, ha egy nagy győzelem karikatúráját látjuk bennük. A Magyar Nemzet ugyanis még nem szerel le, pusztán csak egy eltávozásra vágyik. Ennek kivívása a szabadság – ugyan ideiglenes – kivívását is jelenti egyben. Azt is továbbá, hogy még sincs teljes alávetettség. Ráadásul – Gazdához hasonlóan – Horváth Viktor is szellemes, jellemrajzai precízek, karakterei mintha ismerőseink volnának. A kötet egyik legszebb párbeszéde is itt olvasható. Gombász ezredes a beszélgetőpartner. „Maga dolgozik a Mogyoródi úton? A tervtárban? Jelentem, igen. Hm. Hm. És rendben végzi a munkáját? Jelentem, igen, ezredes elvtárs. Átlátja a feladatait? Nem bonyolult az iratkezelés meg a kategorizálás? Jelentem, bonyolult, de már átlátom. ... Hogy is hívják

magát? Jelentem, Magyar Nemzet. És a titkos dokumentumok? Azokra a SZIGORÚAN TITKOS pecsétet ütöm. A személyes kapcsolatai főnökeivel, munkatársaival, munkatársnőivel kedvezőek? Jelentem, ahogy tudom, igyekszem segíteni az építési osztály munkáját. Nos. Helyes. Csak így tovább, őrizze meg a szorgalmát, erőt, egészséget. Várjon. Szereti a Led Zeppelint? Őszintén feleljen! Jelentem...i...igen. Nem baj... Nem baj, csak így tovább” (190). Horváth Viktor elbeszélése az ebben a tematikában az utóbbi években megjelentek közül értékében Csabai László *Egerekjéhez* vagy Garaczi László *Arc és hátraarc* című regényéhez hasonlítható.

A kötet záróírása egy hosszú beszámoló a jugoszláv hadseregben szerzett élményekről, szerzője Makai József újságíró. Mind közül ez a szöveg mélyül el leginkább a történet idejének elemzésében. A nyitó zoltáridézet („ha háború tör is rám, én akkor is bizakodom”) előrevetíti, hogy nem pusztán a szerző katonatörténeteinek feldolgozását olvashatjuk, hanem annál többet. Pedig önmagában a sztorik is élővé tennék a szöveget, Makai ugyanis tudósítóként – nem egyszer közvetlen életveszélyben – nem csupán békében ismerte meg a katonáskodást. Makai témája a jugoszláv hadsereg és Jugoszlávia végnapjainak története. A szövegben megfér egymással Tito halálának leírása és az ikonikus szlovén zenekar, a Laibach megidézése, a nemzetiségek közti kapcsolatok leírása, hogy mindezt sűrű, fenyegető árnyékként vonja be a szétesés és annak várható következménye, a háború. Mert, ahogy Makai írja, „a tematika olyan volt, mint egy ezoterikus, önségítő könyv alcíme: Félj, gyűlölj, ölj! Csak az olvasónak nem azt ajánlották, hogy utazzon Indiába, ahol majd a guru felnyitja a szemét, és segít, hogy az addig sikeres, ám sekélyes életét hátrahagyva magához ölelje a világot, levetkőzze hiányérzetét és megtalálja helyét az univerzum körforgásában. Nem, itt egészen másról volt szó, az ösztönökre hatottak, annyi és akkora rettegést kellett felszítani, hogy az erőszak tűnjön az egyetlen lehetséges eszköznek” (262). Aztán a szerző azzal a tételmonddal folytatja, mely nem csak a szöveg vagy a kötet, de úgy általában véve a háború tematikájának alapmondata is lehetne: „A háború mentális állapot. A háború az első lövés előtt tör ki” (262). Ha fentebb azt sugalltam, hogy Horváth Viktor vagy Gazda Albert elbeszélése önálló kötetben is megállná a helyét, Makai írásával kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy már ezért a szövegért érdemes volt kiadni a kötetet. Középkolásoknak, fiatal egyetemistáknak, különösen pedig háborús romantikusoknak kötelező olvasmány.

Egy fontos nyolcvanas évekbeli szerzőpáros, a Cseh–Breményi jó néhány dalában beszél a „lovagkor végéről”, egy olyan időszakot idézve, amely igazán sohasem létezett. A visszaemlékező a jelenből kiindulva, ahhoz mérten konstruálja meg, mert az nem lehet, hogy csupán ennyi volt az életünk – hősiesség, jelentőség nélküli. Pedig de. Erre Horváth Viktor egynapnyi regénye a legjobb példa. Az egyébként értelmetlen rendszer megtöri az egyént, ha az hagyja. Hősnek lenni pedig nem okos dolog, hanem egész egyszerűen nevetséges. Ugyanígy nevetséges a nagy Vörös Hadseregben végzett tevékenységgel kapcsolatban bármilyen fontosabb célt megnevezni, azon túl, hogy teljenek el a hónapok és érjen véget a szolgálat. Egyedül Tóth szövegében – aki deklaráltan katona akart lenni, mégpedig egy különleges egységben – fedezhető fel valamiféle motiváltság, de ez sem a fegyvereknek tudható be, sokkal inkább az ejtőernyős életmód iránti vágyanak, különös tekintettel a repülés szabadságára. Nosztaglia a legkisebb mértékben sincs. Nincs ugyanis hova és végképp nincs miért visszavágyani. A katonaidő nem tett hozzá, hanem inkább elvett a szerzők életéből. Amikor bevonultak, úgy hallották, hogy a szolgálat hozzátartozik az élet rendjéhez, felnőtté válásukhoz, férfivá avatásukhoz, de hamar kiderült számukra, hogy ez nem az az élet-rend, amit ők elképzelték maguknak. Megrettentek a nevetségességétől, hiszen a bornírtság elfogadásával a saját integritásukat veszélyeztették volna, ahogy utólag a nosztagliával is. A hadseregben kötött barátságok, az ott szerzett tapasztalatok fontosak, de nem többek a minden csésze nosztaglia alján ott fénylő, leragadt cukornál, az ifjúságnál. Amiből a katonáskodás hosszú és fontos napokat vett el és cserébe keveset tett hozzá – ha tett hozzá egyáltalán. A *Katonakönyv* viszont messze nem felesleges olvasmány. A Cser Kiadó mind az ötlet, mind a megvalósítás terén jót alkotott, a kötet könyvtárgyként is megállja ugyanis a helyét.